

A NAGY TÖRTÉNELEM PÁRHUZAMOS ÉRTELMEZÉSEIRŐL

Z. Karvalics László

CSc, habilitált egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kulturális Örökség és Humán Információtudomány Tanszék
zkl@hung.u-szeged.hu

A „Nagy Történelem” fogalmához – mint e tanulmány előzményében láttuk (Z. Karvalics, 2014) – nem a társadalomtörténet és a természettörténet fúziójának régi-új gondolatát felmelegítve, hanem szuverén módon, egészen máshonnan jutott az elmúlt néhány évtizedben a történelemszínház. S noha a kifejezést kezdetben csakis a civilizációs makromintázatok változásait faggató irodalomra alkalmazták, sorra születtek a még ennél is átfogóbb igényekkel fellépő megközelítések, amelyek időben vagy komplexitásban kívánták tovább tágítani a történetírás határait. Ezek áttekintése után arra keressük a választ, hogy a Nagy Történelemnek mi a hozzáadott értéke az eddigi, erősen hasonló természetű diskurzusokhoz, és mi tekinthető lényegi újdonságnak benne.

*Elméleti kihívások,
egyre „nagyobb történelmek”*

A „Nagy egyesítés” programja nemcsak a források természete miatt módszertani függőnyel szétválasztott történetkutatói, régészeti és antropológiai tudományos kisvilágokat szeretné közelebb hozni egymáshoz, hanem az emberiség írott emlékei nélküli évtizedreideit is be kívánja vonni a történetmesélésbe. Ehhez a lökést elsősorban a paleoantropoló-

giában kibontakozó DNS-forradalom adta. Lord Smail szerint a behatolás az ún. „mély múltba” (*deep past*) jóval korábbra tolja annak a kezdeteit, amit már történelemnek hívhatunk (Smail, 2008), Eric Hobsbawm viszont úgy látja, hogy még ennél is többről van szó. Mindez „olyan keretet kínál a történelemhez, amely a Földet a maga teljességében teszi meg a történeti kutatások alapegységévé, nem pedig a Föld egyik alárendelt területét vagy egy tetszőleges partikuláris környezetét állítja vizsgálatának középpontjába” (Hobsbawm, 2013). Mások arra helyezik a hangsúlyt, hogy a társadalom átalakulásának eddig „láthatatlan” hosszú távú mintázatai is megragadhatóvá válnak a sokáig értelmetlennek tartott, de most már megalkothatónak tűnő „nagy narratívákkal” (*grand narratives*) – olyan hozadékok reményében is, hogy a „mély múltban” feltárt összefüggések képesek lehetnek gazdagítani a korábbi, sokkal rövidebb időtáv kezelésére kifejlesztett makrohisztóriai arzenált (Pauketat – Robb, 2013).¹

¹ Stanley I. Greenspan és Stuart G. Shanker (2004) tizenkét elemű listába foglalva egyenesen újraalkotja az emberiség történetének princípiumait, az „új” történelmi horizontot (*A New History of History*). Eközben persze „kis egyesítések” formájában is közelednek

Vegyük észre például, milyen üzenete van Ian Hodder „összegabalyodás-elméletének” (*entanglement theory*). A kiváló brit régész merész könyve tovább építi Mark Turner modelljét, aki a különálló mentális objektumok keverésének, egymás mellé rendezésének és az abból nyert új kombinációk megteremtésének (*blending*) képességét tartja a civilizációk megszületéséig vezető, csak a modern emberre jellemző kulturális evolúciós nyomást magyarázó legfőbb oknak. Hodder szerint viszont ez a nem materiális szféra elképesztő gazdagságban, relációk pókfona-taival kapaszkodik össze minden természetes és mesterséges dologgal is, ami körülvesz minket, az élelemmel, használati eszközeinkkel, valamennyi tárggyal, amellyel érintkezésbe kerülünk, bármely állattal, amelynek viselkedése „kiemelkedik a háttérből”, és felkelti a figyelmünket. A kapcsolatok („*linkek*”) szakadatlan képzésével, kölcsönös függő viszonyokra épülve csoportosulássá, hálózattá „gabalyodó” összeköttetések az emberi élettevékenység sodrában jönnek létre² – sőt olykor

egymáshoz a régészek és a történészek: Louise Tolson, a Newcastle University kutatója például 19. századi, a munkásosztály életével kapcsolatos régészeti lelőhelyek kutatását próbálja a modern társadalomtörténetírás standard módszereivel, *oral history* interjúkkal és a lakosság bevonásával összekapcsolni.

² A kapcsolat létesítése nem a tárgyak (kommunikációs úton és konvencionális módon kialakult) funkciói, hanem ún. affordanciái révén történik. Az affordancia az anyagi formán túli, szemiotikai tartalmú rendezettség és stabilitás dimenzióján belül értelmezhető, „az adott praxisok, világok szempontjából releváns tulajdonságok és relációk” kiemelésével, a tárgy által potenciálisan közvetíthető lehetséges gondolatok aktuális szűkítésével (Wilhelm, 2010). Turner, Hodder és az egyre nagyobb magyarázó erejű tárgyelméletek méltó párja a Lambros Malafouris által megfogalmazott Material Engagement Theory (MET), amelyben a cselekvés a megismerésben oldódik fel. Ennek a kiindulópontnak a révén, illetve a környezettel való vál-

meg is rajzolhatóak, ún. *tanglegram* formájában (Hodder, 2012). Csakis egy egységben kezelhető tehát az anyagi, a szimbolikus és a társadalmi³ – mily sokatmondó, hogy a civilizációformálódásnak ez az innovatív modellje pont akkor születik meg, amikor a világ meghódítását húsz éve megkezdő internet épp fejlődése következő szakaszába lép. Mostanra ugyanis belátható közelségbe került a hálózatiság egy új, még komplexebb világa, amikor az ember–ember kapcsolatok mellé belépnek a nagyságrendi növekedést jelentő adat–adat („*Linked Data*”)⁴ s a gép–gép (eszköz–eszköz, dolog–dolog) kapcsolatok is („*Internet of Things*”). Ezek együttesen, a szemünk előtt formálják ki a „minden dolgok internetje” (*Internet of Everything*) virtuális terét, amely társas, szimbolikus és anyagi komponensekből felépülő globális világ, az ezt utasítás-cselekvésekkel uraló emberekkel és közösségekkel a középpontban.

A Nagy egyesítés programjával az emberiség története nemcsak egy majd kétszázézer éves periódussá⁵ tágította az eredetileg alig

tozó kapcsolat beemelésével sajátos szerkezetben vezethető le az emberi gondolkodás evolúciója (Malafouris, 2013), új utakat inspirálva a kognitív régészet számára is. E kifinomult bonyolult elméletekben természetesen felismerhetők akár 19. századi előképek is, értelemszerűen jóval szűkebb idő- és érvényességi tartományban. Érdemesnek látszik „nagy történelmi szemmel” újraolvasni ezeket.

³ Hodder szerint az összegabalyodásnak ez a hármas természete hozhatja meg a társadalom- és természettudományok „Nagy elkülönülését” (*Great Divide*) régóta várt végét is.

⁴ A fogalom elterjesztője, a hálózati kultúra pionírja, Tim Berners-Lee legalább olyan jelentős fejleménynek tartja mindezt, mint a múlt század kilencvenes éveinek elején kifejlesztett hipertextet.

⁵ Érdemes egy pillantást vetni az emberiség történeti útjának interaktív térképére. A *Journey of Mankind* a populációk vándorlását klímátörténeti keretben mutatja be (URL).

több mint tízezer éves „civilizációtörténet”, hanem egyenes úton vezetett időben még távolibb, még „mélyebb” múlt-tartományok tárgyként való elfogadásához, majd később magának a történelem „alanyának” újraértelmezéséhez is.

Akár már a *Homo sapiens sapiens*re eső kétszázézer év is több, jól elkülöníthető szakaszra osztható (a már viselkedésében is, nem csak anatómiájában modernnek tartott ember például pusztán kb. hetvenezer éve jelenik meg). A *Homo sapiens* története több mint félmillió, a *Homo erectus*é majd kétmillió évvel viszi vissza az időgyenest. És ekkor még mindig a *Homo* genusról beszélünk, ahonnan csak egy (3,4 millió éves) ugrás a kőszkőhasználó *pithecus*, de beláthatóvá és megrajzolhatóvá kezd válni az idáig vezető 30–35 millió éves evolúciós előtörténet is. Nem véletlen, hogy Jared Diamond, aki sodró gondolati erővel feltárt civilizációs makromintázatok révén lett a „Nagy Történelem” emblematikus szerzőjévé, egy másik népszerű és világhírű munkáját kizárólag az emberré válás teljes (elő)történetének szentelte (Diamond, 1991). Vele együtt azonban egyre többen öltöztetik történelmi köntösbe az evvel már régóta birkózó kognitív evolúciós iskola eredményeit, amelynek legismertebb szerzői termékeny hipotézisekkel segítettek közelebb kerülni az emberi intelligencia, a tagolt nyelv, a modern agy, a társas készségek vagy épp a szimbolizációs képesség fejlődéstörténetének megértéséhez.⁶

A „természettel koegzisztenciában élő ember”, az „egységben szemlélt élővilág”, „vizeink, növény- és állatvilágunk együttélésének történeti kutatása” (Glatz, 1987) ugyanakkor az

emberiség története helyett az „embert (és elődeit) is tartalmazó életközösségek” történetét helyezte a tárgylemezre, erős átfedéssel a környezettörténettel (*environmental history*),⁷ amely az emberi kultúra és a természeti környezet közti interakció történeteként határozta meg önmagát. A szűk értelemben vett biotörténelem így szintén kétszázézer éve kezdődne, de a történeti tárgyként vizsgálható életközösségek kutatása módszertani kompromisszumok nélkül visszavezethet az ember és elődei előtti világba is: egészen az élő rendszerek keletkezéséig (mondjuk a pilbarai Dresser-formáció 3,5 milliárd éves komplex mikrobiális ökoszisztémájáig, vagy az éppen legősibbnak tartott más lelőhelyekhez). A biotörténeti Nagy egyesítés így immár kiterjedhet az ősellattanra (*paleozoológia*), az ősnövénytanra (*paleobotanika*) és a mikropaleontológiára (a mikrofosszília tudományára) is.

Olyan vidéken járunk már, amelyet a „természettörténet” kategóriája régóta igyekszik lefedni. Ám a Nagy egyesítés logikája itt is működik: ez élő és az élettelen természet, a bio- és geotörténelem elválaszthatatlanul összekapcsolódik. És nemcsak azért, mert a Föld kialakulása után viszonylag hamar (alig több mint egymilliárd évvel) megjelent az élet. Nemcsak azért, mert a szerves természetben kezdett működni az a „planetáris kémcső”, amelyben az élet feltételei megteremtődtek, az anyag önszerveződésének és a kémiai komplexitás növekedésének

⁶ Greenspan és Shanker (2004) például az „első gondolat” megszületését próbálják rekonstruálni, az értelem előtti és értelemmel bíró állapotot elválasztó „kognitív fordulópontot”.

⁷ A fogalom megszületését Roderick Nash nevéhez kötik, aki a huszadik század 60-as és 70-es éveinek fordulóján kezdte el a környezettörténelmet népszerűsíteni. Néhányan újabban Samuel P. Haysnek egy 1959-ben megjelent könyvében vélik fellelni a programmatikus kezdeteket. Az antropológiában Tim Ingold nyomán honosodott meg ember és környezetének újszerű, együttes értelmezése.

egyre magasabb fokozatait elérve. Hanem elsősorban azért, mert a koegzisztencia viszszafele is működik: a biomassa és élettevékenysége szinte születése pillanatától befolyásolni képes a geológiai folyamatokat is. Ne feledjük: még mindig érvényes Hobsbawm bevezetőben idézett maximája: „A Föld a maga teljességében a történeti kutatások alapegysége”. És illesszük mellé, hogy James Hutton, akit néha a geológia atyjának neveznek, a Royal Society of Edinburgh előtt tartott 1785-ös előadásában már megfogalmazta a későbbi Gaia-hipotézis elődjét, amikor olyan „szuperorganizmusként tekintett a Földre, amelynek megfelelő tanulmányozásához a fiziológiára van szükség” (Thompson, 1991).

Az a Nagy Történelem azonban, amely nagyhatású és hallatlan népszerűsége szertevő evangelistájának, David Christiannak köszönhetően ma meghatározza a diskurzust, még korábban kezdődik, magával az ósrobbanással. A geo- és biohistória nagy alapkérdései is visszavezethetőek ugyanis arra az egyszerűnek tűnő dilemmára, hogy rendezetlenségre kondicionáltságra ellenére az Univerzum hogyan képes mégis a diverzitás- és komplexitásnövelésre.⁸ Másfelől a koegzisztenciaelv itt is működik, hiszen a szuperorganizmusként felfogott Föld és annak életfolyamatai olyan kozmikus környezetben zajlanak, amely az elkülönülés után is meghatároz

alapvető működési állandókat, és változásai, illetve hatásai magyarázó erejűek alacsonyabb rendszerszinteken is. Történelme (*cosmic history*) és mozgástörvényeinek feltárása ezért már akkor is releváns tárgy, amikor még sem a Föld, sem az élet nem létezik.⁹

A fentiekben egyenként, fordított kronológiai rendben bemutattuk a magukat Nagy Történelemként meghatározó, egyre átfogóbb tárgyakat, amelyek között a szakaszhatárt minden esetben a rendszerállapotokat befolyásoló új minőség létrejötte jelentette. Mielőtt rátérnénk arra, hogy milyen módszertani többletet kapunk a Nagy Történelemtől mint elméleti integrációs lehetőségtől, tekintsük át táblázatszerűen a bemutatott periódusokat.

A táblázatot tanulmányozva azonnal feltűnhet, hogy a „mély múlt” felé haladva az időskála mindig nagyságrendeket ugrik, az egyes szakaszok idődimenziója pedig nagyjából fordítottan arányos vonatkozó ismereteinkkel. Ez nemcsak a minél régebbi korokba nézéssel növekvő kutatási és hipotézisalkotási nehézségek miatt alakult így, hanem valamennyire tükrözni látszik az adott szakaszhoz tartozó tudományos kánonok megteremtésének egymáshoz viszonyított sorrendjét is.

Georges Lemaître az 1920-as és 30-as évek fordulóján dolgozta ki „felrobbanó ő-

⁸ Christian Nagy Történelmének legtömörebb és legszórakoztatóbb összefoglalása egy 2011. márciusi, 18 perces, közel négymillió látogatóval büszkélkedő TED-előadás (URL2). Meg kell jegyeznünk, hogy Brian Swimme és Thomas Berry, illetve Stuart Kaufmann sok évvel Christian előtt tulajdonképpen már pontosan efféle Nagy történelmet írt, csak nem nevezték annak, miközben a természettörténetből ismert folyamatokat a kifejlődő globális civilizáció (Csányi Vilmos általános evolúciós elméletében: globális biokulturális rendszer) szempontjából értelmezték.

⁹ Ennek a Nagy Történelemnek, mely rendkívül szervesen halad az intézményesülés felé, 2012 óta folyóirata van, a *Threshold* (URL3). Évente két, egy kutatói és egy diáktanulmányokat tartalmazó kötet jelenik meg. A 2012/2013-as után a második kötetpár megjelenése hamarosan várható. Az International Big History Association alakuló kongresszusát és műhelykonferenciáját 2012 augusztusában, a michigani Grand Valley State Universityn tartották, azóta több nemzetközi találkozóra is sor került. Izgalmas szövetségünk a Metanexus Institute, William Grassie 1997-ben indult kezdeményezése, amely kiterjedt publikációs és online szervezőmunkát végez (URL4).

időhatár	tárgy	diskurzusok, kulcsszavak
kb. i. e. 12 000-tól napjainkig	civilizációk és történelmi makroalakzatok történelme	globális, egyetemes, transznacionális és makrotörténelem, civilizációtörténet, világrendszer-történet, hosszú időtartam(ok)
i. e. 200 000 – i. e. 12 000	a modern ember felemelkedése, útja; a <i>Homo sapiens</i> őstörténete	emberré válás, nyelv és fogalmi gondolkodás, a világ benépesítése, a kultúra kezdetei, érintkezés más <i>Homo</i> fajokkal, rasszok kialakulása
kb. 35 millió év – kb. 200 000 év az ember előtörténete (<i>Human Prehistory</i>)	antropogenezis – az emberszabású majmok őseitől a <i>Homo erectus</i> ig	az ember előtörténete, a főemlősök evolúciója, az intelligencia, a társas készségek és az eszközhasználat fejlődéstörténete
Kb. 3,5 milliárd év – napjainkig Élettörténet (<i>Biohistory</i>)	az élő rendszerek kialakulása és fejlődése	evolúciós narratíva, adaptáció, szelekció, mutáció, variáció, fitness, reprodukció, gének, ökológiai fülkék, kihalások
Kb. 4,6 milliárd év – napjainkig Földtörténet (<i>Geohistory</i>)	a Föld kialakulása és geológiai-morfológiai változásai	tektonika, kontinensvándorlás, a légkör és a földfelszín átalakulása, klímahistória, katasztrófák,
Kb. 13,7 milliárd év – napjainkig Kozmikus történelem (<i>Cosmic History</i>)	„minden dolgok története”	ősrobbanás, táguló Univerzum, a Naprendszer kialakulása, a Föld és bolygókönyezetének kifomálódása

1. táblázat • Nagy Történelmek – méretek, tárgyak és tipikus diskurzusok

atom” elméletét, Alfred Wegener 1912-ben mutatta be először a kontinensvándorlás teóriáját. Az evolúciós paradigma a 19. század második felének terméke (s e század utolsó harmadában sikerült azonosítani a nukleinsavakat és a DNS-t is). Darwin teremti meg a korábbi naiv származástörténetekhez képest az emberré válás útját rekonstruáló alapdiskurzust is (azért azt még nem távolítva el az őstársadalmat és civilizációt megkülönböztető morgani elmélettől). A 19. század elején pedig már csak a természettörvények leírásába bő-

dult felvilágosodás oldalvizen megjelenő természettörténeti levezetések „elmélet előtti” változataival találkozunk. A Nagy Történelem szakaszainak fogalmi megragadását lehetővé tevő „paradigmák” tehát az ipari korszak fénykorának alig több mint félszáz éve alatt, kis időkülönbséggel születnek meg (1859 és 1927 között). Annál érdekesebb, hogy a mai gondolkodásunkat és a mai kronológiai rendezést meghatározó, elfogadott, kipróbált és megfelelően tesztelt tudományos szintézisek egyetlen rövid évtized, a huszadik század ötvenes

szakaszok	Nagy Történelem hibridek										korábbi értelmezési tartományok		
makro-											Nagy Egyesítés (régészet és történettudomány)	környezettörténet	természettörténet
humán													
prehumán													
bio-													
geo-													
kozmo-													

2. táblázat • Tipikus Nagy Történelmek és elődiskurzusaik

és hatvanas éveinek közepe közti időszak termékei.¹⁰ Az ősröbbanás elfogadottá és az asztrofizikusok közösen fejlesztett alapmodelljévé csak a kozmikus háttérsugárzás 60-as évek közepi felfedezését követően lett, így valójában alig félszáz éve jelent kiindulópontot a kezdetekről való gondolkodásban, az időtengely origójának kijelölésében. A Föld (és a Naprendszer) kialakulásának elfogadott datálása is csak a hatvanas évek korai űrkutatási programjának köszönhetően született meg. S mivel egykor Wegener a kontinensvándorlás fizikai mechanizmusára megfelelő magyarázatot nem tudott adni, a geofizikusok is az 1962-es évet tartják a lemeztektonika valódi „születésnapjának”.¹¹ A DNS igazi megismerése (James D. Watson és Francis

Crick felfedezése) az ötvenes évek közepének eredménye, és az ember előtörténetében is 1959 és 1962 körül éri el a látványos áttörést az Olduvaiban ásó Louis és Mary Leakey.

Ez a hevenyészett felsorolás egyúttal magyarázatot is ad a Nagy Történelmek eddigi analitikus elkülönülésére. Hosszú ideig separált tudományterületek tusakodtak saját belső, lényegi problémáikkal, modellalkotással, definíciós alapvetéssel (amit a 2. táblázat kulcsszólistája jól érzékeltet). A félszáz éve kialakult keretrendszerek új adatokkal, ismeretekkel való finomításának, továbbhangolásának, tökéletesítésének, pontosításának évtizedei után talán most érkezett el az idő, hogy meginduljon az eddig zártan, önállóan, elszigetelten fejlődő diskurzusok közti kereszt-kapcsolatok és a közös történetmesélést lehetővé tévő fogalmi nyelv keresése, az ismeretek átfogóbb mintázatok mentén történő újrendezése.

A Nagy Történelmek a legfelső és legalsó sor kivételével ugyanis sohasem önmagukban állnak (hiszen ezek a historiográfiai rendszer-szintek már léteztek korábban is), hanem

¹⁰ Az, hogy a jövőorientált információs társadalom születése miért esik egybe a múlt megismerésében elért minőségi ugrással, önálló elemzést érdemlő, izgalmas kutatási kérdés.

¹¹ Ekkor jelent meg Harry Hessnek a korábbi magyarázattöredékeket rendezett modellé szervező elmélete az óceáni aljzatok szétterüléséről (Remek tudomány-történeti összefoglalását lásd Horváth, 2012)

attól függően „egyre nagyobb”, hogy hány korszakot kapcsolnak egybe, hányat tárgyalnak együtt, hányféle közös kifejezési keretrendszerrel találunk, a fejlődéstörténet hány szakaszának együttárgyalását tartják lehetségesnek és szükségszerűnek.

Látható, hogy valóban a David Christian-fele Nagy Történelem ölel fel mindent: ez azonban szükségszerűen azt jelenti, hogy egészen magas absztrakciós szinten foglalkozik az ősröbbanástól napjaink globális civilizációjáig tartó időszakokkal. És pontosan ezért nem „kevesebbek” a többi Nagy Történelem: amennyivel absztrakciós szintjük alacsonyabb, „felbontásuk” annnyival nagyobb, ennek megfelelően kérdéseik és megoldásaik is más állapotokban és tárgyszinten vannak. Ez nem jelenti azt, hogy kölcsönösen nem inspirálhatják egymást, csak azt, hogy a Nagy Történelem valamennyi bemutatott variációja (szám szerint tizenegy darab, mert mint láttuk, a makrotörténelem egymagában is állhat) érvényes, valóságos, és köztük sem hierarchiát, sem elsőbbséget, sem fontossági vagy értékkülönbséget nem érdemes keresni. Ráadásul, mint mindjárt látni fogjuk, még ez a szerkezet is tovább bonyolítható, de ideje rátérni arra, hogy hol találjuk a nagy történelmi megközelítés valódi nóvumait.

Elemzés: a Nagy Történelem értelme és intellektuális kihívásai

Induljunk el egy 2014. januári tudományos hír nyomán.¹² Német kutatók egy 220 millió éves ősi krokodilgyík (*Angistorhinopsis ruetschmeyeri*) csontvázát CT-vel átvilágítva a gerincoszlop gyulladásának jellegzetes nyomaira

¹² Az összefoglalót az MTI adta ki, az áttekintés felhasználja az Index portálon megjelent szöveg fordulatait (URLs).

bukkantak. Három helyen találtak több ízületet is érintő, a lágy porcot kiszorító kinövéseket, a *spondylartrópatia* jeleit. Az eredmények szempontunkból nem azért érdekesek, mert csontelváltozásra utaló állati kövületekkel ezidáig keveset foglalkoztak, hanem azért, mert a betegségnek ez a fajtája (például a merevvé vált gerincoszlop miatti előre dőlő kényszertartásról felismerhető változata, a Bechterew-kór) embereknél is kialakulhat.

Egy, már a fiatal éveiben is komoly hátfájással küszködő ősalatt elevenedik meg tehát előttünk, amelynek nemcsak rendszertani besorolása, kormeghatározása, hanem egyedisége is van, amellyel akár identitásközösséget is érezhetünk – miközben kirajzolódik egy 220 millió éves betegségstörténet is.

S vajon az „állati személyiség” kutatásakor, „az individuum születésének” pillanatát keresve meddig kell visszamennünk a mély múltba? Milyen távolságra jutunk el a gerincesektől? (Margulies – Guerrero [1991] például már baktériumközösségben is megtalálni vélik az individuumokat). De legalább ilyen érdekes kérdés ennek pandanja, hogy t. i. az egyedek csoportba szerveződése (illetve ennek az érintett fajoknál tapasztalható különböző technikái, illetve gyakorlata) vajon milyen alkalmazkodási/evolúciós előnymintázatok felől értelmezhető, honnan indul, és milyen okokra vezethető vissza,¹³ kizárólag csoportos életmódot folytató állatokra jellemző-e a

¹³ A Nagy Történelem kutatóinak szótárában mindezt az „individualizmus és kommunitarizmus dialektikája” fedi le (Gustafson, 2014), terminológiai és diszkurzív előzményei természetesen sokkal régebbiek. Természetéből fakadóan a Nagy Történelem fogalmi építőkövei mögött ott lüktet a teljes tudománytörténet, de a tanulmány terjedelmi korlátai miatt csak néhány, a gondolatmenet szempontjából különös jelentőségű elméletre mód utalni.

társadalmi tanulás,¹⁴ s mindezek miféle tanulságot hordoznak az éppen globális közösség szerveződő emberiség társas viszonyaival kapcsolatban?¹⁵

Az információs viselkedés születésének és fejlődésének sarkalatos kérdése is a biohistóriáig visz első lépésben vissza. Kardos Lajos nyomán ugyanis azt kell mondanunk, hogy a neuropszichikus információ, illetve az arra épülő viselkedés nem jelenik meg automatikusan az élő rendszerek kialakulása után, hanem csak a többséjtűek fejlődésének egy adott pontján (valahol a kezdetleges szivacsok/csalánozók környékén), egy újfajta, a regenerációhoz képest fejlettebb, az elkerülést biztosító evolúciós stratégia részeként. Más szótárakban (például David Christianéban is) „az információ nagy története” a DNS-sel kezdődik, és kronológiai kezdetei egybeesnek

az élet keletkezésével. Megint mások az információt az anyagi világ működését magyarázó princípiumnak tartva egészen a kozmikus történelemig vezetik vissza annak gyökereit.

Amit a fenti példákön keresztül láthatunk, az a Nagy Történelem egy újabb olvasata, illetve kutatástípusa: a társadalomtörténet évszázados „hosszú időtartamának” mintájára olyan, akár év-százmilliósi lefutású, ciklusú, szekvenciájú „problématörténeti hosszú időtartamok” azonosítása, ahol a kutatási kérdésekre adott kielégítő válasz, illetve annak kronológiai kontextusa kizárólag „nagy történeti keretben” biztosítható.¹⁶

A magyarázó erő „vándorlása” előre és hátra, a kölcsönös összetartozás elfogadása történhet tárgyszinten és az érintett módszertanokkal/tudományterületekkel kapcsolatban is. Az a felismerés például, amely a dizasztrológiát, a katasztrófák tudományát a társadalomtörténeti színtérbe helyezte, csak később kapcsolódott össze avval a természet-történeti tudással, hogy már az élő rendszerek fejlődésének korai szakaszaiban is rendre meghatározó környezettörténetek formáltak a kihalás és a túlélés szekvenciáin keresztül a fejlődést. Amióta a történészek számára kiderült, hogy összefüggés van a középkor kisebb időszakos lehülései és demográfiai ciklusai között, hogy a klímaváltozás összefügg például a korabeli közösségeket tizedelő járványok kitörésének és lefutásának mintázataival, hogy a Nagy egyesítés minden lényeges fordulata

¹⁴ Egymástól független kutatások egy magányos gyíkfajta, az *Eulamprus quoyii* idősebb példányairól azt derítették ki, hogy náluk a fiatalabbakénál sokkal gyorsabb és hatékonyabb a társadalmi információ felhasználása tanulásra. Az erősen sztereotip viselkedésűnek és csekély kognitív kapacitással megáldottnak vélt trópusi *Anolis evermanni* gyíkról pedig kimutatták, hogy viselkedése nagyon rugalmas, összetett feladatmegoldó stratégiái vannak, asszociatív tanulásuk gyors, és visszamenőleg is képes a tapasztalatokat feldolgozni. És ez még mind semmi: a *Bassiana duperreyi* esetében bebizonyították, hogy minél melegebb a fészek, annál intelligensebbek és gyorsabban tanulók lesznek a kikelt gyíkok!

¹⁵ Emiatt van például különös jelentősége a szolidaritás Nagy Történelmének is. Egészen addig, amíg a grúziai Dmanisi lelőhelyen meg nem találták az 1,8 millió éves *Homo erectus georgicus* maradványait, azt gondoltuk, hogy a civilizáció makrohistoriájában kell keresni a gyökereit. Az itteni csontok elemzésekor aztán kiderült, hogy olyan egyed is hosszabb ideig életben tudott maradni (minden bizonnyal társai segítségének köszönhetően) aki súlyos fizikai sérülése miatt önmagában már képtelen lett volna erre.

¹⁶ Ezért nem említettük eddig egyetlen kontextusban sem a szociobiológiát, amely összekapcsolja ugyan az emberi és az állati viselkedés vizsgálatát – ám elsősorban nem a fejlődéstörténeti keretre érzékeny, hanem olyan általános elvekre, amelyek a jelenben tanulmányozott állategyedek vagy közösségek működését szabályozó elvek megértése révén közvetít heurisztikát a pszichológusoknak vagy antropológusoknak.

mögött felsejlenek vulkánkitörések (mint a Toba hetvenezer évvel ezelőtti, a *Homo sapiens sapiens* kihalásközelbe sodró katasztrófája, a Campi Flegrei erupciója a neolit végén, esetleg a Santorini pusztítása a minósi korban), hogy az egymást váltogató eljegesedési és olvadási periódusok, a tengerszint-emelkedés vagy a morénagát-átszakadások miként magyarázzák a térképről leradírozott települések és közösségeik sorsát, azóta nem kétséges, hogy a történeti rekonstrukciók elképzelhetetlenek a geotörténelem mozgósítása nélkül. Eközben azonban az írott történelem bűváriának segítségével egészül ki a geológiai megismerés apparátusa, ahogyan a klíma- és vulkánkutatók nélkülözhetetlen forrásokra lelnek régi korok krónikáinak szorgosan rögzített idősoros adatai, katasztrófafeljegyzései, napló- és levélhivatkozásai formájában. A múlt megismerésének közös tétje is egyértelműbben bontakozik így ki: a felhalmozott tudás együttes mozgósítása a jövő katasztrófaeseményeire való felkészülés és az előrejelző erő növelése érdekében. S noha egyre több a kétség a nagy kihalások kozmikus eredetével kapcsolatban, az bizonyos, hogy a (lokálisan) pusztító külső becsapódások a Nagy Történelem ismétlődő eseményei, s hogy a Föld tektonikus mozgása, hőszerkezetének változásai és klímaingadozásai mögött valamilyen, még tisztázandó és pontosításra váró mértékben és módon a Nap tevékenysége, annak változásai, illetve ciklusai keresendők.

Azok a megoldások, amelyeket a régészek és antropológusok kifejlesztettek arra, hogy időben távoli vagy a mi komplex technológiai civilizációnk felől nézve más „nyelven” megérthető és leírható archaikus kultúrák kutathatóak legyenek, számos vonatkozásban hasznosíthatónak bizonyulnak az élet jelei után az űrben, mind távolibb galaxisokban

keresgélő tudós-kollégáik számára.¹⁷ És fordítva: azok a csillagászati-matematikai módszerek, amelyek révén a rendelkezésre álló nagy mennyiségű, de kontextusba nehezen helyezhető szórványadatokból érvényes modellek és magyarázatok születnek, felhasználhatónak tűnnek régi szövegtöredékek, mítosz-darabkák összeillesztgetésével bibelődő filológusok számára.¹⁸

De a nagy történelmi szemléletmód újdonságát talán leginkább megvilágító mozzanat megelégséhez térjünk vissza még egyszer az őshüllőkhöz. Íme, egy friss hír: a Turpán-medence jura kori rétegeiben elképesztő sűrűségben (közel kétezer darab egy kis területen) talált, az *Annemys* nemzetséghez tartozó fosszilis teknőscsontváz-lelőhely létrejöttének okaként a kutatók egy gyors lefolyású klímaváltozást azonosítottak: a drámai sebességű kiszáradás egyre kisebb életterbe „terelte össze” a teknősöket, amik egymás hegyén-hátán pusztultak el, majd kövesedtek meg. Akiket megérint a mai tengeri teknős-nemzetségek újszülöttjeinek kikelés utáni kétségbeesett versenyfutása a rájuk leselkedő ragadozók elkerülésével az életet jelentő tenger felé, vagy akik az elsivatagosodás rémétől fenyegetett

¹⁷ Az amerikai antropológiai társaság és a SETI kutatóinak együttműködése szimpoziumok formájában már 1974-ben megindult, de legújabb eredményeik és összefoglalóik (Vakoch, 2014) sejtetnek igazán impozáns horizontokat és izgalmas jövőbeli kutatási irányokat. Szempontunkból talán legérdekesebb a kötetnek az a tanulmánya (Vakoch, 2014, 64–65.), amely a Csendes-óceánt meghódító egykori polinéz bátor kimerészkedése mögött álló mentális szerkezetekre kérdez rá, hogy az ismeretlen vizekre új élőhelyek meghódítása reményében útnak indulók analógiákat szolgáltatthassanak a kozmikus térségek felé kacsingató emberiség mai dilemmái számára,

¹⁸ Darányi Sándor egykor információsillagászatnak nevezte el ezt az elsőre meglehetősen bizarrnak tűnő, valójában nagyon reménytelen próbálkozást.

vidéken élnek, azok számára különösen átélhetővé válik a teknőspopuláció pusztulásának drámája is. Ám hozzánk még ennél is közelebb álló szerkezetben eleveníthető meg egy másik teknőshalál rekonstrukciója.

A Messeli-árokban, e különleges németországi lelőhelyen kilenc, az *Allaeobehys crasse-sculpta* fajhoz tartozó lágyhájú (tehát bőrükkel is légző), egymással összekapaszkodva fosszilizálódott vízi teknőspárt találtak, amelyekről újabban sikerült bizonyítani, hogy az egymás mellett megőrződött példányok közül az egyik mindig hím, a másik pedig nőtény. Ennek a fajnak sajátossága, hogy a hím nem agresszívan közeledik, a nőtény emiatt nem menekül a hím elől. Kizárólag a párosodás idejére felkeresik a vulkanikus tavat, ahol pázás közben önkívületi állapotba kerülnek. (Az összekapaszkodást a hímek megnyúlt farki része segíti, amellyel a nőténybe tudnak kapaszkodni.) Minél tovább tart és minél szenvedélyesebb a nászuk, annál mélyebbre süllyednek, és amikor elérnek egy kritikus zónát, ahol oxigénben hirtelen szegényebb vagy mérges gázban gazdagabb a víz, már nem tudnak szétválni, és a fenékre érkeve halálukban is együtt maradnak (Joyce, 2012).

Amit e 47 millió éves, páncélos Philemonok és Baucisok kapcsán látunk, az már vérbő történetmesélés. Arra figyelmeztet, hogy amíg a múlt eseményei nem illeszthetőek valódi narratív struktúrákba, addig a megértés és a megismerés mindig féloldalas marad. És ez nem annak a felszínes kérdése, hogy milyen illusztrációs sémákba rendezünk rekonstrukciókat: az emberi megismerés természetéhez igazodó alapvető sajátosság.

A narratívumok talán legnagyobb prófétája, Jerome Bruner még úgy különítette el a gondolkodás két típusát, hogy csak az egyiket nevezte tudományosnak. A racionális, elmé-

let- és logikavezérelt, paradigmatiszmaszerű alapformát, amely az okok feltárásán, rögzítésén, tapasztalatokkal való egybevetésén keresztül jut el ellentmondásmentességre törekvő kijelentésekig és „elvszerű” hipotézisekig. Az a mód, ahogyan elménk egy másik úton is jelentésteli konstrukciókat, sokatmondó történeteket, drámai eseményláncolatokat állít elő (gyakran ugyanabból a nyersanyagból), szintén a tapasztalatok idő- és térbeli elrendezését jelenti ugyan, de szerinte mindez már kívül van a tudomány sáncain.

Bruner óvatosan kiigazítva lényegtelennek kell minősítenünk, hogy tudománynak nevezzük-e a történések *par excellence* narrativitásra épülő keretrendszerit:¹⁹ az a kérdés, hogy lehet-e társadalomtörténeti szemléletmódra szükség a bio-, geo- és kozmohisztóriai terepen?²⁰ Vagy fordítva: amikor a természettörténész kínál eseménylefutás-magyarázatot saját anyagán, akkor vajon eltávolodik saját anyatudományaitól?²¹ Az állatvilág sze-

¹⁹ A kiváló pszichológus és pedagógus feltehetően kevés olyan (pozitívista vagy egyszerűen csak tényíztató szándékú) történeti munkát olvasott, amelyek egy csata dátumának időpontját meghatározandó íródtak, akár könyvnyi méretben, vagy oklevélben előforduló kifejezés aktuális értelmét bontották ki a textuális hagyomány jelentésváltozásainak szövevényéből.

²⁰ Aki kíváncsi rá, ad-e újat például a teljes Nagy Történelem elmesélése a politikatudomány fogalmi eszközeivel (igen, a csillagkeletkezés és az élő anyag fejlődése is!), az olvasson bele Lowell Gustafson hosszú webes közleményébe (Gustafson, 2014)

²¹ Amikor a Bristoli Egyetem rovarantani szakértői rekonstruálták egy 165 millió éves, fosszilizálódott őstücsök hangját (ami a paleozoológiai kereszttségben az *Archabolius musicus* nevet kapta), akkor vajon narratívák vagy paradigmatiszmaszerűek voltak? A miniatűr hangképző szervek tanulmányozása nyomán megállapították, hogy az őstücsök zenéje alacsonyabb frekvencián szól, mint mai egyeneszárnyú utódaié, és legalább 40–50 méterre tisztán terjedhetett a mind-ebből következtethetően sűrű és hangkeltő riválisok-

		← magyarázó erő →					
↑ idő	társadalom- történet	makro-	humán	prehumán	bio-	geo-	kozmo-
	↙ ↘	humán	prehumán	bio-	geo-	kozmo-	
		prehumán	bio-	geo-	kozmo-		
		bio-	geo-	kozmo-			
természet- történet	geo-	kozmo-					

3. táblázat • Az egymásba átjáró narratív és paradigmatis

replóin kívül „megszemélyesíthetőek-e” történetmeséléssel fizikai problémák, természet-törvények, a Hold vagy akár maga az Univerzum (Castner, 2012)? Bruner azért ilyen merev, mert szerinte a kétfajta megismerés-mód nem vezethető vissza egymásra. Ez kognitív nézőpontból kétségkívül igaz lehet, de ettől még könnyűszerrel táplálkozhatnak egymásból, építhetnek egymás eredményeire, átlendíthetik egymást a megismerés zsákutcáinak kritikus pontjain, kölcsönösen lefordíthatják egymásnak a saját felismeréseiket. Bruner kedves fordulatát továbbépítve: az élményszerű megismerés időtlen csodája igenis megtermékenyítő módon tud találkozni a szikár analitikával.

Mi mást üzenne mindez a Nagy Történelem szempontjából, mint egy újfajta fúzió esélyét, amelyben azok a „nyelvek”, amelyek eddig a történeti rekonstrukció megszólalt, elkezdenek egymásba átjárni, keveredni,

a közös cél, a megértés-mélység²² növelése érdekében!

A fúzió esélye a Nagy Történelemnek leginkább értelmet adó küldetés, a nagy (világ)problémákkal és a civilizáció nagy kérdéseivel való újfajta szembesülés szempontjából különösen fontos. A növekvő veszélyeztetettség körülményei között – David Christian szavaival – a nagyban való történeti gondolkodás lehet a vitális intellektuális eszközünk, amely a fenntarthatóságot, a jövőre való felkészülést, a komplexitás következő szintjére történő ugrás előkészítését és mindezek szellemi megalapozását leginkább szolgálja. Így talán nem is lep meg minket, hogy a természettörténet válságáról elmélkedő Hampton és Wheeler (2012) ugyanide jut: az újjászületést csak úgy tudják elképzelni, ha az együtt jár az új társadalmi igényekre való reflexióval. Ilyen értelemben a Nagy Történelem tékje is sokkal nagyobb, mint egy

lak zsúfolt jura kori őserdőben. Aki az élményre vágyik, a BBC oldalán meghallgathatja (URL6). Itt kell megjegyeznünk, hogy a negyedszázada intenzíven formálódó élettörténet (néha: életút) elméletnek (*life history theory*), amely az organizmusok életének központi eseményeit a természetes szelekció és a túlélő utódok számának maximalizálása szempontjából teszi mérlegre, soha nem volt célja, hogy narratív irányba mozduljon el – ám azzal, hogy az egyedek életciklu-

sának teljességét kellett vizsgálnia, mégis járhatóbbá tett ösvényeket ebbe az irányba.

²² S mindezt különös erővel támogatja az a mód, ahogyan a vizuális ábrázolás, a korszerű infografikai megjelenítés eleganciája egyszerre tud több tartalmat sűríteni, és képes komplexebbé tenni a mintázat-felismerést. A Nagy Történelem képviselői programszerűen élnek ezzel az eszközzel, ami különösen a népszerűsítésben jut óriási szerephez.

ébredő diszciplínakísérleté: nyitott kérdés, hogy az identitásképzésen és új tudások új-fajta közvetítésén keresztül a felelősségről és a civilizációnk kulcsfolyamataiba való beavatkozásról formálódó kép alakításában milyen szerep juthat neki.

Kulcsszavak: *Nagy Történelmek (Big Histories), makrotörténelem, humán történelem, prehumán történelem, biotörténelem (Biohistory), geotörténelem (geohistory), kozmikus történelem (cosmic history), narrativitás, diszciplináris integráció*

IRODALOM

- Castner, Jaime (2012): Making the Universe Personal: A Call for Reflective Writing in the Big History Classroom. *Threshold Faculty* Vol I. 14–27. • <http://tinyurl.com/obuoras>
- Diamond, Jared (1991): *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee: How Our Animal Heritage Affects the Way We Live*. Vintage Books, London. Magyarul: *A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása*. (Ford. Györfvári Borbála) Typotex, Budapest, 2002, 2009
- Glatz Ferenc (1987): *Ember, természet és az új történet-szemlélet*. *História*. 2, 23–24. • <http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Historia/H1987-02.pdf> (Kötetben: Glatz Ferenc: *Történetírás korszakváltásában. Tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1990)
- Greenspan, Stanley I. – Shanker, Stuart G. (2004): *The First Idea. How Symbols, Language and Intelligence Evolved from Our Primate Ancestors to Modern Humans*. De Capo Press, Cambridge, MA • <http://tinyurl.com/o3djsj7>
- Gustafson, Lowell (2014): Big History and Big Politics. The Dialectic of Individualism and Communitarianism. *Metanexus*. May 30. • <http://www.metanexus.net/essay/big-history-and-big-politics>
- Hampton, Stephanie E. – Wheeler, Terry A. (2012): Fostering the Rebirth of Natural History. *Biology Letters*. 8, 2, 161–163. DOI:10.1098/rsbl.2011.0777 • <http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/8/2/161.full.pdf+html>
- Hobsbawm, Eric J. (2013): Történelem: a ráció új korszaka. *Eszmélet*. 97, (tavasz) 6–15. • http://epa.oszk.hu/01700/01739/00082/pdf/EPAO1739_eszmelet_2013_97_tavasz_005-015.pdf
- Hodder, Ian (2012): *Entangled: An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Wiley-Blackwell • <http://tinyurl.com/p9tdgz4>
- Horváth Ferenc (2012): Wegener-centenárium: megszületett-e a kontinensvándorlás Newtonja? *Magyar Geofizika*. 4, 1–13. • <http://glu.elte.hu/~statfiz/eloadasok/2013-05-22-Horvath-MagyGeofWegener.pdf>
- Joyce, Walter G. et al. (2012): Caught in the Act: The First Record of Copulating Fossil Vertebrates. *Biology Letters*. 8, 2, 846–848. doi:10.1098/rsbl.2012.0361 • <http://rsbl.royalsocietypublishing.org/content/early/2012/06/15/rsbl.2012.0361.full>
- Malafouris, Lambros (2013): *How Things Shape the Mind: A Theory of Material Engagement*. The MIT Press, Cambridge, MA–London
- Margulies, Lynn – Guerrero, Ricardo (1991): Two Plus Three Equal One. Individuals Emerge from Bacterial Communities. In: Thompson, William Irwin: *Gaia 2. Emergence. A New Science of Becoming*. Lindisfarne Press, 50–67. • <http://tinyurl.com/kscyzed>
- Pauketat, Timothy R. – Robb, John (eds.) (2013): *Big Histories, Human Lives: Tackling Problems of Scale in Archaeology*. School for Advanced Research Press, Santa Fe
- Smail, Daniel, Lord (2008): *On Deep History and the Brain*. University of California Press
- Thompson, William Irwin (1991): *Gaia 2. Emergence. A New Science of Becoming*. Lindisfarne Press
- Vakoch, Douglas A. (ed.) (2014): *Archaeology, Anthropology and Interstellar Communication*. NASA Aeronautics and Space Administration, Washington, DC
- Wilhelm Gábor (2010): *Antropológiai tárgyelmelet*. Doktori disszertáció PTE BTK • http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/WilhelmGabor_disszertacio.pdf
- Z. Karvalics László (2014): Utak a Nagy Történelemhez. *Magyar Tudomány*. 8, 974–982. • <http://www.matud.iif.hu/2014/08/17.htm>
- URL1: <http://www.bradshawfoundation.com/journey/>
- URL2: http://www.ted.com/talks/david_christian_big_history
- URL3: <http://www.dominican.edu/academics/big-history/thresholds-journal>
- URL4: www.metanexus.net
- URL5: http://index.hu/tudomany/2014/01/16/hatfajos_jehetett_egy_osgyik/
- URL6: <http://www.bbc.co.uk/nature/16878292>